

МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ В СИСТЕМІ АГРАРНИХ ВІДНОСИН

З'ясовано сутність основних законів і принципів матеріалістичної діалектики. Запропоновано методологічні принципи і підходи, які доцільно використовувати при аналізі соціально-економічних суперечностей в системі аграрних відносин.

Ключові слова: соціально-економічні суперечності, відносини власності, методологія, аграрні відносини.

SHULGA O. A.

SHEE «Kiev National Economic University named after Vadym Hetman»

METHODOLOGY ANALYSIS SOCIO-ECONOMIC CONTRADICTIONS IN AGRICULTURAL RELATIONS

The purpose of the article - to define methodological basis of analysis of the socio-economic contradictions in the system of agrarian relations in different types of economic systems. Socio-economic contradictions, contradictions as property relations, it is necessary to analyze, first, the dynamics, ie as relations appropriation; Second, in an organic relationship with the material process; Thirdly, in conjunction with the basic economic law of a socio-economic structure; Fourth, in conjunction with the accumulation of capital; fifthly, to reveal the essence of every contradiction as a source of development; Sixth, determine the location of each contradictions in the system of contradictions; Seventh, establish the entities responsible for the implementation of each of the opposite sides of controversies like. In the study of the contradictions in the system of agrarian relations should be used dialectical, formational, civilizational, system, and praxeological scientometric approaches.

Keywords: socio-economic contradictions, property relations, methodology, agrarian relations.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями.

Останніми роками вчені-економісти все частіше займаються дослідженнями суперечностей суспільного розвитку в цілому та системи виробничих відносин зокрема. Однак не завжди отримані результати теоретичних досліджень є науково обґрунтованими. Це пов'язано із недостатньою розробленістю методологічних основ аналізу соціально-економічних суперечностей в різних типах економічних систем. Тому сьогодні перед економічною наукою стоїть завдання поглиблення основних підходів, методів і принципів аналізу соціально-економічних суперечностей в системі аграрних відносин, які б дозволили отримати науково обґрунтовані результати досліджень. Вирішення цього завдання сприятиме не лише розвитку економічної науки, але й вдосконаленню господарської практики.

У зв'язку з цим важливо відзначити, що «суперечності не можуть бути зведені просто до помилок людей, до недоліків і суб'єктивних прорахунків, оскільки вони виникають і існують в самій об'єктивній природі речей. Об'єктивні суперечності можуть загострюватися через негативні явища в економіці, породжені недосконалістю господарського механізму і суб'єктивними прорахунками. Але вони не можуть бути розв'язані лише шляхом подолання недоліків господарювання і усунення прорахунків» [4, с. 45].

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Дослідженню теоретичних і практичних аспектів соціальних і економічних суперечностей соціалізму у 50-80-х роках ХХ ст. було присвячено ряд праць як вчених-філософів, так і вчених-економістів. Зокрема, мова йде про монографії таких вчених, як М. Д. Колесов, В. В. Куликов, В. І. Суханов, В. С. Семенов, Г. М. Штракс, В. Ф. Щербина та ін. Серед вітчизняних вчених значний внесок у дослідження та розв'язання суперечностей суспільних систем мають праці Ю. К. Зайцева, В. С. Савчука, О. М. Москаленко, С. В. Мочерного, А. А. Чухна, В. К. Черняка і ін. Однак на сьогодні залишаються не достатньо глибоко дослідженими питання методології аналізу соціально-економічних суперечностей в системі аграрних відносин.

Формулювання цілей дослідження. Тому мета статті – визначити методологічні основи аналізу соціально-економічних суперечностей в системі аграрних відносин у різних типах економічних систем.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Оскільки соціально-економічні суперечності – це суперечності відносин власності, варто розмежовувати між собою поняття виробничих відносин і відносин власності. Виробничі відносини є поняттям ширшим, ніж відносини власності, оскільки містять, крім внутрішніх, необхідних і сутнісних форм зв'язків і відносин, ще й зовнішні, випадкові й поверхові зв'язки і відносини. Власність же являє собою системою внутрішньо необхідних, стійких і визначальних соціально-економічних зв'язків і відносин між людьми з приводу привласнення засобів виробництва, робочої сили, предметів споживання та інших об'єктів власності у всіх сферах суспільного відтворення [5, с. 302–304]. Визначальне місце серед відносин між людьми з приводу привласнення різноманітних об'єктів займають саме відносини власності на засоби виробництва, адже вони становлять основу виробничих відносин, розкривають їх сутність та формують соціально-економічну форму поєднання особистих і матеріально-речових факторів виробництва.

Власність має ряд специфічних рис, серед яких можна виділити наступні:

- 1) відносини власності відображають внутрішні, необхідні, сталі, визначальні, сутнісні зв'язки і відносини;
- 2) власність має матеріальний носій (об'єктами привласнення є засоби праці, земля, робоча сила, послуги); відносини власності пов'язані з рухом речей і виявляються як речі;
- 3) у власності фіксуються різні суб'єкти привласнення, аналіз яких в історичному аспекті дозволяє розкрити еволюцію відносин власності;
- 4) через теоретичне осмислення еволюційного розвитку власності методично легше розкрити процес самозаперечення капіталістичних виробничих відносин;
- 5) розгляд виробничих відносин з точки зору власності дозволяє повніше проаналізувати виробничі відносини з точки зору об'єкта;
- 6) з відносинами власності тісно взаємопов'язана влада;
- 7) категорія «власності» служить інструментом пізнання діалектики взаємовідносин між продуктивними силами і виробничими відносинами та дозволяє розкрити діалектику окремих елементів системи продуктивних сил в їх взаємодії з відповідними сторонами капіталістичних відносин [5, с. 303-304; 5, с. 271–273].

Можна виділити три групи проблем, які пов'язані з дослідженням суперечностей, їх аналізом: 1) їх виявлення та пізнання; 2) регулювання і прогнозування їх розвитку та 3) їх розв'язання.

Надзвичайно важливим є своєчасне виявлення суперечностей та встановлення стадії їх розвитку. Оптимальним є виявлення суперечності на початкових стадіях, тобто на стадіях єдності або відмінності. Проте потрібно враховувати, що на цих стадіях явище знаходиться в стадії становлення, а тому його протилежні сторони ще не розділені, а характер взаємовідносин між ними чітко не виражений. При виявленні суперечності на пізніших стадіях (істотної відмінності або протилежності) процес розв'язання суперечностей ускладнюється, оскільки на перший план виходять не внутрішні, а зовнішні для даного явища суперечності.

Не менш важливим завданням є повнота виявлення суперечності, встановлення наслідків її розгортання і загострення. Це пов'язано з тим, що часто суперечність пізнається поверхово, а можливі наслідки її загострення недооцінюються. У результаті це веде до гальмування суспільного розвитку та створення конфліктних ситуацій. Цей недолік можна усунути шляхом застосування системного підходу до дослідження соціально-економічних суперечностей, який дозволяє не лише з'ясувати сутність суперечності, а й визначити її місце в системі суперечностей.

Даний підхід конкретизується в структурно-системному аналізі, який є засобом проникнення в сутність системних утворень. Він дозволяє розглядати суперечності як систему суперечливих відносин в різноманітних формах її прояву, на різних рівнях і як певну структуру. Оскільки система являє собою комплекс підсистем, елементів і компонентів з притаманними їм властивостями, взаємодія між якими породжує якісно або сутнісно нову інтегративну цілісність [5, с. 75], в межах аграрного сектору слід виділяти підсистеми, елементи і компоненти. Таким підсистемами є техніко-економічні, організаційно-економічні та соціально-економічні відносини. У межах кожної підсистеми можна виділити елементи, кожний з яких складається з компонентів. Однак потрібно брати до уваги той факт, що аграрний сектор, як і будь-яка система у процесі свого історичного розвитку, ускладнюється, доповнюючись новими підсистемами, елементами, компонентами, набуваючи все складнішої структури, розширюючи при цьому свої функції, мету і властивості, та набуваючи ознак цілісності. Способами такого перетворення є підпорядкування одних елементів чи форм іншим та виникнення нових. Тобто при аналізі соціально-економічних суперечностей системних утворень слід дотримуватися принципу цілісності, відповідно до якого кожна наступна форма власності, поряд із загальними спільними властивостями, має ще й свої специфічні властивості. Наприклад, вищий рівень організації, адаптивності, складніший комплекс зв'язків тощо. Саме тому при аналізі соціально-економічних суперечностей в різних економічних системах слід виділяти основний економічний закон (в якому реалізується стратегічна мета системи і суспільства), основну суперечність (яка пронизує всю систему) та основне виробниче відношення.

Ще одним принципом діалектики є принцип історизму, який дозволяє з'ясувати етапи розвитку системи соціально-економічних суперечностей та їх елементів; взаємозв'язок явищ і процесів з основним економічним законом, основним економічним відношенням і основною суперечністю на різних стадіях і ступенях еволюції економічної системи; виявити джерела і рушійні сили розвитку певної системи та її структурних елементів.

Методологія системного підходу виділяє такі характеристики основної суперечності:

- 1) вона повинна бути загальною для певної системи і характеризувати закономірний процес її розвитку на всіх етапах, фазах еволюції;
- 2) основна суперечність, відображаючи об'єктивний процес розвитку системи, реалізує його відповідно до закономірностей розвитку систем більш високого порядку;
- 3) основна суперечність повинна виступати як суперечність між єдністю протилежностей, що складають внутрішній сутнісний зміст системи, а тому і внутрішній сутнісний зміст основи суперечності. Визначальне джерело розвитку кожної системи (речі) знаходиться всередині неї;

4) різні сторони єдності протилежностей повинні відображати властивості системи, що характеризують її на всіх рівнях і етапах її визрівання;

5) основна суперечність повинна бути діалектично взаємопов'язана з основним виробничим відношенням системи і основною економічною ланкою;

6) основна суперечність повинна бути базовою для розгортання всієї системи суперечностей;

7) основна суперечність повинна містити імпульси, які при розгортанні системи суперечностей могли б характеризувати розвиток виробничих відносин, з одного боку, в межах якісно визначеної фази їх організації (функціональний аспект), з другого боку, – з позицій переходу виробничих відносин до якісно нової, більш високої їх структурної організації (аспект розвитку) [9, с. 38-39].

Тобто основна суперечність пов'язана з власністю та економічними формами її реалізації. Відповідно до цього основною соціально-економічною суперечністю капіталізму є суперечність між суспільним характером виробництва та приватнокапіталістичною формою привласнення, а основною суперечністю соціалізму є суперечністю між суспільним характером виробництва та колективною формою привласнення засобів виробництва і індивідуальною формою привласнення предметів споживання. Однак для формування системи суперечностей необхідно визначитися з вихідною суперечністю, яка розгортається в систему суперечностей. Вихідна суперечність пов'язана із змістом праці і її суспільно-економічною формою.

Якщо при характеристиці аграрного сектора як системи акцентується увага на взаємодії між підсистемами, елементами, компонентами, то при дослідженні його структури увага акцентується на внутрішніх та стійких зв'язках між ними, які як закони визначають його розвиток. Ще однією якісною формою структури є внутрішні, сталі зв'язки між різними рівнями системи в процесі еволюції (стадіями, ступенями, етапами). У процесі трансформації від нижчої стадії до вищої, від одного рівня до іншого, від одного типу або форми власності в якісно нову виникають і діють якісно нові закони.

При дослідженні відносин привласнення виділяють два типи зв'язків і відносин між людьми – це відносини привласнення між людьми і природою в процесі цілеспрямованої діяльності, та відносини між індивідами, соціальними групами з приводу привласнення тих чи інших об'єктів власності. Відповідно до цього привласнення буває першого і другого типу. Перший тип привласнення відбувається у процесі праці і стосується перетворення предметів природи відповідно до потреб людини. Другий тип привласнення (економічне привласнення) відбувається з приводу привласнення засобів виробництва, робочої сили та інших об'єктів привласнення. Процес пізнання сутності власності йде від сутності першого порядку до сутності другого порядку і т.д.

Складність пізнання суперечностей обумовлена їх різноманітністю і тим фактом, що вони відображають глибинні процеси в самій сутності явищ, процесів та системних утворень. Особливості процесу пізнання суперечностей можна визначити наступним чином. Оскільки суперечність є певним матеріальним відношенням взаємопов'язаних і взаємовиключаючих одне одного сторін, то будь-яке явище спочатку постає як щось ціле, єдине. Так у цьому цілому виявляють відмінні, протилежні сторони, тенденції або властивості та проникають у їх сутність, пізнають їх особливості, зв'язки. На основі пізнання кожної із сторін суперечності і їх взаємодії з'ясовують характер взаємозв'язку між сторонами. Це, в свою чергу, дозволяє пізнати сутність суперечності. Однак, з'ясування глибинної сутності власності передбачає визначення не лише протилежних сторін власності та характеру їх взаємодії, але й стадій, етапів розвитку тощо. Можливі і інші варіанти руху пізнання. Наприклад, коли сутність суперечності встановлюється не шляхом роздвоєння цілого, а через теоретичний синтез пізнаних раніше (в різних час) або навіть в певних умовах відносно самостійних суперечностей.

Таким чином, пізнання соціально-економічних суперечностей передбачає роздвоєння цілого на протилежні сторони шляхом застосування методу сходження від абстрактного до конкретного. Цей метод спочатку за допомогою методу аналізу дозволяє розчленувати ціле на складові, з'ясувати сутність кожного з них, а потім з допомогою методу синтезу і методу сходження від абстрактного до конкретного поєднати отримані знання. Для пізнання глибинної сутності відносин власності варто використовувати принцип суперечності шляхом виділення в явищі протилежних сторін, взаємодія між якими формує конкретне ціле. Кожна суперечність має розгорнутися в систему суперечностей. У результаті в науковий обіг буде введено нові економічні категорії, кожна з яких включає в себе зміст попередніх, встановлюючи відносини субординації між ними. Тому у процесі дослідження під час сходження від абстрактного до конкретного важливо з'ясувати проміжні форми абстрактного. Інакше це може призвести до отождолення сутності і явища, змісту і форми тощо. У зв'язку з цим, неприпустимо виводити конкретне з абстрактного. Адже конкретне є одиничним, формою прояву абстрактного, тобто таким, що розвивається із суті економічних законів.

При проведенні комплексного дослідження соціально-економічних суперечностей в системі аграрних відносин слід дотримуватися діалектики загального, особливого і одиничного. Загальне виражає певну спільну ознаку, характерну для певного явища (наприклад, закони розвитку продуктивних сил); особливе виражає ознаки характерні для декількох суспільних способів виробництва (наприклад, закони товарного виробництва), а одиничне характеризує специфічні економічні закони. Загальне проявляється в особливому і одиничному [5, с. 217].

Аби з'ясування сутності суперечності було повним, необхідно розглянути місце і роль кожної із сторін суперечності в процесі її розвитку. Дотримання принципу розвитку при проведенні дослідження дозволяє розкрити рушійні сили еволюції економічних систем, їх підсистем і елементів, спрямованість розвитку, появу нових сутнісних та якісних сторін у системі та в її складових, пояснює появу нових законів і закономірностей на якісно нових етапах еволюції певної економічної системи і т. д. Принцип розвитку конкретизується в усіх трьох законах діалектики. Так, закон єдності і боротьби суперечностей розкриває джерело розвитку та його сутність; закон кількісно-якісних змін – механізм появи нових якостей у межах сутності та певних модифікацій останньої; закон заперечення визначає передусім спрямованість якісних змін та їх наступність. Таким чином, розвиток тісно пов'язаний з часом, рухом і змінами. Завдяки часу розвиток набуває спрямованості; в процесі руху відбувається взаємодія протилежних сторін суперечності; крім того, зміни в процесі розвитку повинні мати комплексний характер [5, с. 113–115].

У науковій літературі сторони суперечності, залежно від їх місця і ролі, зазвичай, поділяються на позитивні і негативні. Позитивною вважається та, яка сприяє прогресивному розвитку, а негативною – та, яка заважає йому. Вважається, що позитивна, прогресивна сторона, зрештою, перемагає негативну, консервативну. Тому з метою прискорення розвитку суперечності важливо своєчасно посприяти позитивній її стороні у боротьбі з негативною. Про те це не повинно зводитися до усунення, знищення негативною стороною, бо тоді зникне саме явище, не відбудеться його розвиток.

Крім того, неприйнятним є втручання у закономірний процес розв'язання суперечності без створення для її розв'язання відповідних умов. Практика передчасного усунення при соціалізмі є тому підтвердженням. У той же час не можна допускати й стихійний розвиток суперечностей, адже це може призвести до застійних явищ в економіці. Тобто мова йде про те, щоб, пізнавши сутність суперечності та особливості її сторін, сприяти закономірному процесу розвитку суперечності шляхом підтримки позитивної, прогресивної сторони, тенденції або властивості.

Існують проблеми і із передбаченням виникнення суперечностей та регулюванням їх розвитку. Наукове пізнання суперечностей та вивчення стану і тенденцій господарської практики дають можливість прогнозувати появу суперечностей, а отже, дозволяють своєчасно виробляти практичні заходи для регулювання процесом їхнього розгортання та розв'язання. Найбільш загальним методом розв'язання соціально-економічних суперечностей є формування якісно нової, більш розвинутої форми їх руху. При цьому потрібно пам'ятати, що кожна із протилежних сторін суперечності має свою якісну визначеність в межах єдиної сутності, свій зміст, відповідну форму, структуру тощо. Рух суперечності відбувається, перш за все, завдяки активності негативною стороною суперечності, в якій кількісно-якісні зміни відбуваються більш інтенсивно, ніж у позитивній стороні. Кількісно-якісні зміни сприяють посиленню відмінностей між сторонами суперечності. У результаті дії відмінностей однієї протилежності на зміст і форму іншої протилежності відбувається їх боротьба, яка веде до якісних змін протилежних сторін суперечності.

На висхідній стадії розвитку суперечності одна із її сторін виступає умовою формування і існування іншої, тобто на цій стадії відбувається переважно взаємообумовленість і взаємопроникнення протилежних сторін. Наприклад, відносини власності виступають формою розвитку продуктивних сил, прогресивний розвиток яких сприяє якісному вдосконаленню суспільної форми. На низхідній стадії посилюється відмінність між сторонами, їх взаємозаперечення і боротьба. Оскільки кожна із сторін суперечності персоніфікується в потребах, інтересах, цілях певного соціального класу, то той клас, який представляє негативну сторону, намагається зняти дану суперечність, а інша сторона – зберегти її. Коли ж спостерігається посилення взаємозаперечення сторін, то починається процес розв'язання даної суперечності. Тому важливо дотримуватися методологічного принципу встановлення суб'єктів, відповідальних за реалізацію кожної з протилежних сторін суперечності, адже розвиток і розв'язання суперечностей відбувається через діяльність людей, які керуються своїми інтересами.

Розв'язання суперечностей має бути своєчасним і повним, адже часткове подолання суперечностей, яке розтягнуте в часі, не лише залишає невирішеними наявні раніше проблеми, але й створює нові. У зв'язку з цим, при пошуку ефективних способів і методів розв'язання суперечностей доцільно визначитися з альтернативними шляхами розв'язання останніх. Таким чином, важливо забезпечити формування механізму своєчасного і повного розв'язання виникаючих суперечностей. Цей механізм повинен передбачати науковість, принциповість, колективність, демократичність процесів вироблення і прийняття рішень, ґрунтовне обговорення ходу їх розв'язання та отриманих результатів [7, с. 278–280]. Перспективним у цьому відношенні, на нашу думку, є кількісний аналіз суперечностей, оскільки дослідження з допомогою методів точних наук специфіки різних суперечностей з кількісної сторони, динаміки їх розвитку створює додаткові можливості для регулювання розвитку суперечності та більш точного визначення моменту її розв'язання.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що з метою розв'язання суперечності, в першу чергу, необхідно визначитися з негативною стороною суперечності, визначити її персоніфікаторів, їх потреби, інтереси та цілі. Після цього визначитися з найбільш важливою складовою цієї негативною стороною та подумати над методами розв'язання складової, що передбачає створення нових форм руху цієї складової, яка вестиме до нейтралізації дій негативною стороною по збереженню даної суперечності. Це можливо

реалізувати, наприклад, за рахунок прийняття законодавчим органом влади законів та норм, які сприятимуть вдосконаленню прав власності та формуванню правових умов для руху відносин власності.

При дослідженні суперечностей слід дотримуватися принципу матеріалізму, який передбачає необхідність виділення з усієї системи суспільних відносин базисних відносин, які є первісними, визначальними. Такими відносинами є економічні. Хоча зауважимо, що на різних етапах історичного розвитку роль визначальних можуть відігравати окремі підсистеми надбудовних відносин. Потім відповідно до цього принципу слід виділити найважливішу підсистему в системі економічних відносин та визначити відносини, які лежать в їх основі. Такою підсистемою у системі економічних відносин є виробничі відносини, а основоположними відносинами є відносини між людьми в сфері безпосереднього виробництва. Далі потрібно провести конкретизацію виробничих відносин шляхом виділення відносин, що відіграють визначальну роль в системі економічних відносин. Такими відносинами є відносини власності. І останнє, з відносин власності виокремити відносини власності у безпосередньому виробництві. Це дозволить обґрунтувати основне виробниче відношення та з'ясувати, хто є основним суб'єктом привласнення. Останній в процесі еволюції економічної системи змінюється, а з ним змінюється і основне виробниче відношення, тип і форма власності [5, с. 69-70]. Тобто принцип матеріалізму передбачає з'ясування матеріально-речового змісту економічної категорії, який є носієм відповідної суспільної форми.

На нашу думку, при аналізі соціально-економічних суперечностей аграрного сектору слід дотримуватися таких методологічних принципів: по-перше, розкривати сутність кожної суперечності як джерела розвитку; по-друге, визначати місце кожної суперечності в системі суперечностей; по-третє, встановлювати суб'єктів, відповідальних за реалізацію кожної з протилежних сторін суперечності; по-четверте, розглядати у взаємозв'язку з основним економічним законом певної суспільно-економічної формації, оскільки це дозволить прослідкувати зв'язок між основним економічним законом і основною суперечністю СЕФ); по-п'яте, у взаємозв'язку із нагромадженням капіталу, бо це дозволить з'ясувати причини загострення суперечності між капіталом і працею в умовах нагромадження капіталу, причини посилення соціальної нерівності на селі та між містом і селом. Справа в тому, що у сучасній економіці, де панує прибуток, немає місця для дійсної свободи працівників. Ця система господарювання пригнічує працівника як особистість, не сприяє його всебічному розвитку. Крім того, суперечності відносин власності, необхідно аналізувати в динаміці, тобто як відносини привласнення, та в органічному взаємозв'язку з матеріальним привласненням.

Взаємопов'язаними елементами діалектичного методу є індукція і дедукція. Індукція дозволяє отримати загальні висновки на основі вивчення окремих фактів, а не всієї їх сукупності, проте за допомогою неї не можливо дослідити сам процес розвитку явища. Дедукція як метод пізнання дозволяє отримати конкретні висновки на основі загальних положень, розкрити закономірності розвитку та функціонування системних утворень та їх підсистем, простежити спільні властивості, ознаки, глибше пізнати сутність явищ тощо.

Із змісту явищ випливають закони, розвиток яких відбувається внаслідок поступових кількісних змін, які з часом переростають у якісні, що у свою чергу, визначають майбутні кількісні зміни. Кожне явище має низку властивостей. Взаємодія між явищами відбувається завдяки їхнім властивостям. Якісні зміни в явищах і процесах визначаються через властивості. Тобто властивість є однією із сторін якості. Якість же є комплексом необхідних та істотних властивостей явища, завдяки яким останні набувають своєї визначеності і відрізняються від інших предметів. Втрачаючи їх, вони перестають бути цими явищами. Кількість за умов взаємовизначеності двох категорій також стає сукупністю властивостей і ознак, які визначають ступінь розвитку якості. Тобто кількісні зміни впливають на якісні, у результаті чого кількість стає певною мірою якістю, а якість перетворюється в кількість. Певна сукупність якостей формує сутність явища. Відповідно до цього перехід від однієї якості до іншої відбувається в межах однієї сутності. Тобто аналіз явищ має розпочинатися з пізнання їх якості, потім – кількості, а так – їх єдності, яка визначається поняттям «міра» [5, с. 159-160]. Діалектична взаємодія якості, кількості і міри знаходить своє вираження в законі переходу кількісних змін в якісні.

Найбільш загальною формою діалектичного методу пізнання, яка дозволяє пізнати глибинну сутність економічних явищ і процесів, економічних систем є закон єдності і боротьби суперечностей. Відповідно до нього кожен економічний закон пронизаний внутрішніми суперечностями, які виступають джерелом розвитку. Однак суперечність є джерелом розвитку в першу чергу тоді, коли вона розв'язується, набуваючи нових форм руху. Тому сутність кожної економічної категорії необхідно досліджувати як єдність та боротьбу протилежностей, в результаті якої відбувається розвиток, зокрема розв'язання одних суперечностей і виникнення інших, нових. Крім того, за єдністю і боротьбою протилежних сторін слід бачити економічні і соціальні інтереси, адже людина виступає не лише як власник чи працівник (тобто як людина економічна), але й як біологічна і соціальна істота.

Оскільки відносини власності виступають відносно самостійною стороною суспільного способу виробництва, виділяють закони, що притаманні відносинам привласнення. Зокрема, це закон тенденції норми прибутку до зниження, всезагальний закон капіталістичного нагромадження, закон соціалістичного нагромадження тощо. Відповідно до цього виділяють і суперечності між суспільними формами економічної реалізації власності (наприклад, суперечність між прибутком і заробітною платою і ін.).

Принцип суперечності дозволяє з'ясувати необхідні, глибинні зв'язки і відносини, які визначають основні ознаки і тенденції розвитку системного утворення. Крім того, оскільки цей принцип включає метод сходження від абстрактного до конкретного, він дозволяє визначити способи розв'язання попередньої суперечності і шляхи переходу до нового, більш розвинутого економічного відношення.

Третім законом діалектики є закон заперечення заперечення, який характеризує напрям розвитку економічної системи, її складових частин та елементів, починаючи з умов виникнення та становлення, їх наступного розвитку, функціонування і переходу у досконаліші, більш розвинені системи [5, с. 179]. Тобто механізм дії цього закону проявляється через такі категорії, як спадковість, циклічність, розвиток тощо. Відповідно до цього кожна нова економічна система успадковує у зміненому вигляді прогресивні сторони попередньої системи. У результаті специфічною формою даного закону є заперечення більш розвинутою формою власності менш розвинутої.

Таким чином, вихідним методологічним принципом аналізу соціально-економічних суперечностей в системі аграрних відносин є врахування всезагальності законів діалектики, які діють у всіх суспільно-економічних формаціях. Другим методологічним принципом є врахування специфіки дії всезагальних законів в різних сферах і умовах, тобто в дії законів діалектики завжди проявляється єдність всезагального і специфічного. Третім методологічним принципом є врахування опосередкованого відображення законами і категоріями діалектики процесів суспільного життя. Тобто збагачення всезагального відбувається через розвиток особливого і одиничного [8, с. 7-8].

При дослідженні суперечностей відносин власності слід послуговуватися кількісно-якісними методами аналізу, при цьому якісний аналіз має бути визначальним, провідним. Однак якісний аналіз сутності явищ, їх елементів вимагає також з'ясування кількісних функціональних залежностей між ними, закономірностей якісних змін (наприклад, визначення оптимальних масштабів сільськогосподарських підприємств, залежності собівартості і ціни від розмірів витрат і т.д.). Це пов'язано з тим, що не можливо змінити якість певного явища без відповідних кількісних змін.

Крім того, при дослідженні суперечностей в системі відносин власності слід застосовувати і метод поєднання логічного і історичного, як способів відображення історичного розвитку дійсності. Так, історичний підхід – це спосіб пізнання від простих і абстрактних категорій до складних і конкретних, а логічний – спосіб пізнання економічної системи та її окремих елементів у період найбільш розвинених форм. Тобто логічне – це теж історичне, але звільнене від випадкового [5, с. 206]. Як бачимо, метод поєднання логічного і історичного пов'язаний з методом сходження від абстрактного до конкретного.

При дослідженні суперечностей відносин власності в системі аграрних відносин, крім діалектичного підходу, слід застосовувати формаційний і цивілізаційний підхід, які доповнюють один одного. Так, формаційний підхід дозволяє прослідкувати причини зміни суспільно-економічних формацій залежно від розвитку виробництва (відносин власності), передумови зародження і появи нової суспільно-економічної формації, а формаційний – врахувати роль у цьому процесі надбудовних чинників та людини як біологічної і соціальної істоти. Крім того, з метою прогнозування якісних змін у формах власності варто застосовувати також наукометричний підхід, який дає можливість отримати нове знання на основі інформаційних вимірів пізнавальних процесів. Також з метою вивчення загальних умов і методів правильної, ефективної та раціональної людської діяльності слід застосовувати праксеологічний підхід. Це пов'язано з тим, що на сучасному етапі подальша практична діяльність людей все частіше вимагає застосування досягнень науки. Так, якщо у XVIII-XIX ст. виробництво спонукало до розвитку техніки, а та давала імпульс для розвитку науки, то у XX-XXI ст. наукові відкриття реалізуються у певних технічних системах, які впроваджуються у виробництво (біотехнології, гена інженерія тощо) [1, с. 32; 1, с. 38-39].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, дослідження соціально-економічних суперечностей передбачає аналіз їх змісту, характеру, результатів, фаз розвитку і форм прояву, методів розв'язання тощо. При аналізі суперечностей відносин власності слід використовувати закони, категорії і принципи матеріалістичної діалектики. Вивчати соціально-економічні суперечності потрібно лише на основі синтезу їх сторін.

Соціально-економічні суперечності, як суперечності відносин власності, необхідно аналізувати, по-перше, в динаміці, тобто як відносини привласнення; по-друге, в органічному взаємозв'язку з матеріальним процесом; по-третє, у взаємозв'язку з основним економічним законом певної суспільно-економічної формації; по-четверте, у взаємозв'язку із нагромадженням капіталу; по-п'яте, розкривати сутність кожної суперечності як джерела розвитку; по-шосте, визначити місце кожної суперечності в системі суперечностей; по-сьоме, встановлювати суб'єктів, відповідальних за реалізацію кожної з протилежних сторін суперечності; по-восьме, врахування всезагальності законів діалектики, які діють у всіх суспільно-економічних формаціях; по-дев'яте, врахування специфіки дії всезагальних законів в різних сферах і умовах; по-десяте, врахування опосередкованого відображення законами і категоріями діалектики процесів суспільного життя. Тобто збагачення всезагального відбувається через розвиток особливого і одиничного тощо. При дослідженні суперечностей в системі аграрних відносин слід застосовувати діалектичний, формаційний, цивілізаційний, системний, наукометричний і праксеологічний підходи. Подальші наші розвідки в цьому напрямі будуть стосуватися дослідження природи та причин соціально-економічних суперечностей аграрного сектору в трансформаційних економіках.

Література

1. Арутюнов В. Х. Методологія соціально-економічного пізнання : навч. посібник / В. Х. Арутюнов, В. М. Мішин, В. М. Свінціцький. – К. : КНЕУ, 2005. – 353 с.
2. Колесов Н. Д. Разрешение экономических противоречий социализма / Н. Д. Колесов, В. Ф. Щербина. – М. : Экономика, 1988. – 255 с.
3. Куликов В. В. Экономические противоречия социализма: характер и формы разрешения / В. В. Куликов. – М. : Экономика, 1986. – 144 с.
4. Любошиц Л. Методология анализа системы экономических противоречий при социализме / Л. Любошиц, А. Шишкин // Вопросы экономики. – 1986. – № 5. – С. 45–56.
5. Мочерный С. В. Методологія економічного дослідження / С. В. Мочерний. – Львів : Світ, 2001. – 416 с.
6. Мочерный С. В. Противоречия социалистической собственности и перестройка хозяйственного механизма / Мочерный С. В., Долишний М. И., Черняк В. К. ; под ред. С. В. Мочерного. – Львов : Світ, 1991. – 240 с.
7. Семенов В. С. Диалектика развития социализма / В. С. Семенов. – М. : «Мысль», 1987. – 429, [1] с.
8. Штракс Г. М. Социальное противоречие / Г. М. Штракс. – М. : «Мысль», 1977. – 158 с.
9. Экономические противоречия и их разрешение / В. К. Черняк, Ю. Г. Якуша, В. П. Супрун и др. ; гтв. ред. В. К. Черняк ; АН УССР. Ин-т экономики. – Киев : Наук. думка, 1991. – 284 с.

Надійшла 16.01.2017; рецензент: д. е. н. Зайцев Ю. К.